

اهل تقوا چگونه اند؟

بیان اوصاف متقین در کلام مولانا امیر المؤمنین علیہ السلام

شرح خطبہ ہمام

(۱)

نویسنده: مسلم زکی زاده

دقتر نشر فرہنگ و معارف اسلامی

مسجد ہدایت

الحمدُ لله ربِّ العالمينَ و الصَّلَاةُ و السَّلَامُ على خيرِ خلقِه حبيبِ إلهِ
العالمينَ سيِّدِ الأوَّلِينَ و الآخِرِينَ ابي القاسمِ المصطفى محمدٍ صَلَّى اللهُ
عليه و آله و سلم و على آلهِ الأئمَّةِ الطَّيِّبِينَ المعصومينَ المُكْرَمِينَ صلواتُ
اللهِ عليهم أجمعينَ و لا سِيَّما بقيَّةِ الله و بقيَّةِ الماضينَ مولانا حجَّةِ بنِ
الحسنِ العسكريِّ صاحبِ الزَّمانِ عَجَّلَ اللهُ تعالى فرجَهُ الشَّرِيفَ و لعنةُ اللهِ
على اعدائِهِم اجمعينَ.

مقدمه

مخلوقات بیهوده آفریده نشده اند.

خدای متعال در مواضع مختلف از قرآن کریم به این نکته مهم و اساسی تصریح
فرموده است

که: انسان و کلیه مخلوقات، از آسمان ها و زمین گرفته تا تمامی موجوداتی که در
پهنه گیتی، پا به عرصه وجود نهاده اند، همه و همه با حکمت آفریده شده اند و به
سوی هدفی در حرکت می باشند و بر خلاف آن چه مادیون گمان می کنند، اساساً
خلقت امری بیهوده و بی هدف نیست. من باب نمونه به برخی از آیات مورد نظر
اشاره می کنیم:

«أَفَحَسِبْتُمْ أَنَّمَا خَلَقْنَاكُمْ عَبَثًا وَأَنَّكُمْ إِلَيْنَا لَا تُرْجَعُونَ». آیا گمان کردید شما را

بیهوده آفریده‌ایم، و به سوی ما باز نمی‌گردید؟ (مؤمنون/۱۱۵)

«الَّذِينَ يَذْكُرُونَ اللَّهَ قِيَامًا وَقُعُودًا وَعَلَىٰ جُنُوبِهِمْ وَيَتَفَكَّرُونَ فِي خَلْقِ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ رَبَّنَا مَا خَلَقْتَ هَذَا بَاطِلًا سُبْحَانَكَ فَقِنَا عَذَابَ النَّارِ». آنان که خدا را ایستاده

و نشسته و به پهلو خفته، یاد می‌کنند و در آفرینش آسمان‌ها و زمین می‌اندیشند:

ای پروردگار ما، این جهان را بیهوده نیافریده‌ای، تو منزّه‌ای، ما را از عذاب آتش

بازدار.

(آل عمران/۱۹۱)

«وَهُوَ الَّذِي خَلَقَ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضَ بِالْحَقِّ...». و اوست آن که آسمان‌ها و زمین

را به حق بیافرید... (انعام/۷۳)

«وَمَا خَلَقْنَا السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضَ وَمَا بَيْنَهُمَا إِلَّا بِالْحَقِّ...». آسمان‌ها و زمین و آنچه

را که میان آن‌هاست جز به حق نیافریده‌ایم... (حجر/۸۵)

«أَوَلَمْ يَتَفَكَّرُوا فِي أَنفُسِهِمْ مَا خَلَقَ اللَّهُ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضَ وَمَا بَيْنَهُمَا إِلَّا بِالْحَقِّ وَ

أَجَلٍ مُّسَمًّى وَإِنَّ كَثِيرًا مِّنَ النَّاسِ بِلِقَاءِ رَبِّهِمْ لَكَافِرُونَ». آیا آنان با خود نیندیشیدند

که خداوند، آسمانها و زمین و آنچه را میان آن دو است جز به حق و برای زمان

معینی نیافریده است؟! ولی بسیاری از مردم (رستاخیز و) لقای پروردگارش را

منکرند! (روم/۸)

«وَمَا خَلَقْنَا السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضَ وَمَا بَيْنَهُمَا لِاعْبِينَ». ما آسمان ها و زمین و آنچه

را که در میان این دو است به بازی (و بی هدف) نیافریدیم! (دخان/۳۸)

در این رابطه می توانید به آیات دیگری از قرآن کریم مراجعه نمائید، از جمله

سوره های مبارکه: ابراهیم/۱۹، عنکبوت/۴۴، زمر/۵، جائیه/۲۲، احقاف/۳ و

تغابن/۳.

هدف از خلقت انسان و موجودات دیگر.

پس از مطالعه آیات کریمه قرآن و مواعظ انبیاء و اولیاء الهی و حتی با مراجعه به

فطرت پاکی که خداوند علیم در وجود تمام انسان ها نهاده است، دور از هر گونه

تمایلات نفسانی و افکار شیطانی، جان انسان با قاطعیت تمام گواهی می دهد که:

«رَبَّنَا مَا خَلَقْتَ هَذَا بَاطِلًا سُبْحَانَكَ...». ای پروردگار ما، این جهان را بیهوده

نیافریده‌ای، تو پاک و منزّه‌ی (از انجام کارهای عبث و بیهوده). اما حال که می دانیم

آفرینش ما و کائنات از روی حکمت و با هدف انجام شده است، سؤالی ذهنمان را

به خود مشغول می کند. این هدف والا کدام است که خدای حکیم به خاطر آن این

خلقت عظیم را بنا نهاده است؟! مرحوم شیخ حرّ عاملی - که در حریم امن رضوی

در صحن انقلاب در جوار حضرت ثامن الحجج امام رضا علیه السّلام آرمیده

است - در کتاب شریف الجواهر السنّیه، حدیثی قدسی را نقل می کند که جواب

قسمتی از سؤال ما می باشد:

جاء في الأحاديث القدسيّات: «إِنَّ اللَّهَ يَقُولُ: عِبْدِي خَلَقْتُ الْأَشْيَاءَ لِأَجْلِكَ وَ خَلَقْتُكَ لِأَجْلِي، وَهَبْتُكَ الدُّنْيَا بِالْإِحْسَانِ وَ الْآخِرَةَ بِالْإِيمَانِ». در احادیث قدسی آمده که خداوند می‌فرماید: ای بنده‌ام، من همه اشیا را به خاطر تو خلق کردم و تو را هم برای خودم آفریدم و من دنیا را با احسان خود به تو بخشیدم و آخرت را هم به وسیله ایمان به تو دادم.^۱

همان طور که ملاحظه می‌شود بر اساس این حدیث قدسی غرض و هدف از خلقت اشیا عالم، انسان معرفی شده است، اما علت خلقت انسان چیست و چرا اشیا برای انسان خلق شده‌اند؟ پاسخ این سؤال در قرآن کریم آمده است، آن جا که خدای متعال می‌فرماید: «وَمَا خَلَقْتُ الْجِنَّ وَالْإِنْسَ إِلَّا لِيَعْبُدُونِ». من جن و انس را نیافریدم جز برای این که عبادتم کنند. (ذاریات/۵۶)

در یک جا می‌خوانیم: «الَّذِي خَلَقَ الْمَوْتَ وَالْحَيَاةَ لِيَبْلُوَكُمْ أَيُّكُمْ أَحْسَنُ عَمَلًا». او کسی است که مرگ و زندگی را آفرید تا شما را آزمایش کند کدامین نفر بهتر عمل می‌کنید؟ (ملک/۲). در اینجا مسأله آزمایش و امتحان انسان ها از نظر "حسن عمل" به عنوان یک هدف معرفی شده است.

و در آیه دیگر آمده است: «اللَّهُ الَّذِي خَلَقَ سَبْعَ سَمَاوَاتٍ وَمِنَ الْأَرْضِ مِثْلَهُنَّ يَتَنَزَّلُ الْأَمْرُ بَيْنَهُنَّ لِتَعْلَمُوا أَنَّ اللَّهَ عَلَىٰ كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ وَأَنَّ اللَّهَ قَدْ أَحَاطَ بِكُلِّ شَيْءٍ عِلْمًا».

^۱ الجواهر السنية في الأحاديث القدسية (كليات حديث قدسی) ص ۷۱۰.

خداوند کسی است که هفت آسمان را آفریده و از زمین نیز مانند آن خلق کرده است، فرمان او در میان آن ها نازل می‌شود تا بدانید خداوند بر هر چیز توانا است، و علم او به همه موجودات احاطه دارد. (طلاق/۱۲). و در اینجا "علم و آگاهی از قدرت و علم خداوند" به عنوان هدفی برای آفرینش آسمان ها و زمین (و آنچه در آن ها است) ذکر شده است.

در آیه دیگر می‌خوانیم: «وَلَوْ شَاءَ رَبُّكَ لَجَعَلَ النَّاسَ أُمَّةً وَاحِدَةً وَ لَآ يَزَالُونَ مُخْتَلِفِينَ * إِلَّا مَن رَّحِمَ رَبُّكَ وَ لَذَلِكَ خَلَقَهُمْ». اگر پروردگارت می‌خواست همه مردم را امت واحد (و بدون هیچگونه اختلاف) قرار می‌داد، ولی آنها همواره مختلفند * مگر کسی که پروردگارت به او رحم کند، و برای همین (رحمت) آنها را آفریده. (هود/۱۱۸ و ۱۱۹). طبق این آیه "رحمت الهی" هدف اصلی آفرینش انسان است.

کتاب تفسیر نمونه، در شرح آیات فوق چنین بیان نموده است:

اما آیات مورد بحث تنها روی مساله عبودیت و بندگی تکیه می‌کند، و با صراحت تمام آن را به عنوان هدف نهایی آفرینش جن و انسان معرفی می‌نماید. اندکی تأمل در مفهوم این آیات، و آنچه مشابه آن است، نشان می‌دهد که هیچ تضاد و اختلافی در میان آن ها نیست، در واقع بعضی هدف مقدماتی، بعضی متوسط و بعضی هدف نهایی‌اند و بعضی نتیجه آن. هدف اصلی همان "عبودیت" است که در آیات مورد

بحث به آن اشاره شده، و مسأله "علم و دانش" و "امتحان و آزمایش" اهدافی هستند که در مسیر عبودیت قرار می‌گیرند، و "رحمت و اسعه خداوند" نتیجه این عبودیت است. به این ترتیب روشن می‌شود که ما همه برای عبادت پروردگار آفریده شده‌ایم، اما مهم این است که بدانیم حقیقت "عبادت" چیست؟ آیا تنها انجام مراسمی مانند رکوع و سجود و قیام و قعود و نماز و روزه منظور است؟ یا حقیقتی است ما ورای این‌ها؟ هر چند عبادات رسمی نیز همگی واجد اهمیتند. برای یافتن پاسخ این سؤال باید روی واژه "عبد" و "عبودیت" تکیه کرد و به تحلیل آنها پرداخت. "عبد" از نظر لغت عرب به انسانی می‌گویند که سر تا پا تعلق به مولا و صاحب خود دارد، اراده‌اش تابع اراده او، و خواستش تابع خواست او است. در برابر او مالک چیزی نیست، و در اطاعت او هرگز سستی به خود راه نمی‌دهد و به تعبیر دیگر "عبودیت" - آن گونه که در متون لغت آمده - اظهار آخرین درجه خضوع در برابر معبود است، و به همین دلیل تنها کسی می‌تواند معبود باشد که نهایت انعام و اکرام را کرده است و او کسی جز خدا نیست. بنا بر این عبودیت نهایت اوج تکامل یک انسان و قرب او به خدا است. عبودیت نهایت تسلیم در برابر ذات پاک او است. عبودیت اطاعت بی قید و شرط و فرمانبرداری در تمام زمینه‌هاست. و بالآخره عبودیت کامل آن است که انسان جز به معبود واقعی یعنی کمال مطلق نیندیشد، جز در راه او گام بر ندارد، و هر چه غیر او است فراموش کند، حتی خویشتن را! و این است هدف نهایی آفرینش بشر که خدا برای وصول

به آن، میدان آزمایشی فراهم ساخته و علم و آگاهی به انسان داده، و نتیجه نهائیش نیز غرق شدن در اقیانوس "رحمت" او است.^۲

پس تا به این جا نتیجه این شد که هدف از خلقت اشیاء، انسان و هدف از خلقت انسان، عبودیت است.

راه تحصیل عبودیت.

برای رسیدن به عبودیت، ابتدا باید خدائی را که معبود حقیقی انسان است و تسلیم محض بودن و اطاعت بی قید و شرط از او، مایه کمال انسان می شود، شناخت و به او ایمان آورد. قرآن کریم در بیان طُرُق شناخت خدای متعال می فرماید:

«إِنَّ فِي خَلْقِ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ وَالاخْتِلافِ اللَّيْلِ وَالنَّهَارِ وَالْفُلْكِ الَّتِي تَجْرِي فِي الْبَحْرِ بِمَا يَنْفَعُ النَّاسَ وَمَا أَنْزَلَ اللَّهُ مِنَ السَّمَاءِ مِنْ مَاءٍ فَأَحْيَا بِهِ الْأَرْضَ بَعْدَ مَوْتِهَا وَبَثَّ فِيهَا مِنْ كُلِّ دَابَّةٍ وَتَصْرِيفِ الرِّيَّاحِ وَالسَّحَابِ الْمُسَخَّرِ بَيْنَ السَّمَاءِ وَالْأَرْضِ لآيَاتٍ لِقَوْمٍ يَعْقِلُونَ». در آفرینش آسمانها و زمین، و آمد و شد شب و روز، و کشتی هایی که در دریا به سود مردم در حرکتند، و آبی که خداوند از آسمان نازل کرده، و با آن، زمین را پس از مرگ، زنده نموده، و انواع جنبندگان را در آن گسترده، و (همچنین) در تغییر مسیر بادهای و ابرهایی که میان زمین و آسمان مسخرند،

^۲ تفسیر نمونه ج ۲۲ ص ۳۸۶.

نشانه‌هایی است (از ذات پاک خدا و یگانگی او) برای مردمی که عقل دارند و می‌اندیشند! (بقره/۱۶۴)

«إِنَّ فِي خَلْقِ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ وَالاخْتِلافِ اللَّيْلِ وَالنَّهَارِ لآيَاتٍ لِّأُولِي الْأَلْبَابِ». مسلماً در آفرینش آسمان‌ها و زمین، و آمد و رفت شب و روز، نشانه‌های (روشنی) برای خردمندان است. (آل عمران/۱۹۰)

«وَفِي الْأَرْضِ آيَاتٌ لِّلْمُوقِنِينَ* وَفِي أَنفُسِكُمْ أَفَلَا تُبْصِرُونَ». و در زمین آیاتی برای جویندگان یقین است. و در وجود خود شما (نیز آیاتی است) آیا نمی‌بینید؟! (ذاریات/۲۰ و ۲۱)

و آیات بسیار دیگری که بیان همه آن‌ها در این مختصر نمی‌گنجد. آنچه از این آیات و نظائر آن پیداست، این است که نگاه به آیات آفاقی و انفسی، راهنمای انسان به سوی ایمان و یقین است. در این مسیر، این انبیاء و اولیاء الهی هستند که از جانب خدای متعال، معلّم بشریتند و انسان را با ارائه ادلّه و معجزات، و مکارم اخلاق و احکام و آداب الهی، به سر منزل مقصود که همان عبودیت است، می‌رسانند. اما در مسیر عبودیت و سیر راه‌های بندگی، خدای متعال شیوه دیگری را نیز به کار گرفته است که هر انسانی از پیمودن آن ناگزیر است، و آن طریق آزمایش و امتحان است. «أَفَحَسِبَ النَّاسُ أَنْ يُتْرَكُوا أَنْ يَقُولُوا آمَنَّا وَهُمْ لَا يُفْتَنُونَ». آیا مردم گمان کردند همین که بگویند: «ایمان آوردیم»، به حال خود رها می‌شوند و آزمایش نخواهند شد؟! (سوره عنکبوت/۲).

«وَأَعْلَمُوا أَنَّمَا أَمْوَالُكُمْ وَأَوْلَادُكُمْ فِتْنَةٌ وَأَنَّ اللَّهَ عِنْدَهُ أَجْرٌ عَظِيمٌ». و بدانید اموال و اولاد شما، وسیله آزمایش است و (برای کسانی که از عهده امتحان برآیند،) پاداش عظیمی نزد خداست! (سوره انفال/۲۸).

«كُلُّ نَفْسٍ ذَائِقَةُ الْمَوْتِ وَ نَبْلُوكُمْ بِالشَّرِّ وَ الْخَيْرِ فِتْنَةٌ وَ إِلَيْنَا تُرْجَعُونَ». هر انسانی طعم مرگ را می‌چشد! و شما را با بدی‌ها و خوبی‌ها آزمایش می‌کنیم و سرانجام به سوی ما بازگردانده می‌شوید. (سوره انبیاء/۳۵).

«وَ مِنَ النَّاسِ مَنْ يَعْْبُدُ اللَّهَ عَلَى حَرْفٍ فَإِنْ أَصَابَهُ خَيْرٌ اطْمَأَنَّ بِهِ وَ إِنْ أَصَابَتْهُ فِتْنَةٌ انْقَلَبَ عَلَى وَجْهِهِ خَسِرَ الدُّنْيَا وَ الْآخِرَةَ ذَلِكَ هُوَ الْخُسْرَانُ الْمُبِينُ». بعضی از مردم خدا را تنها با زبان می‌پرستند (و ایمان قلبیشان بسیار ضعیف است) همین که (دنیا به آنها رو کند و نفع و) خیری به آنان برسد، حالت اطمینان پیدا می‌کنند اما اگر مصیبتی برای امتحان به آنها برسد، دگرگون می‌شوند (و به کفر رو می‌آورند)! (به این ترتیب) هم دنیا را از دست داده‌اند، و هم آخرت را و این همان خسران و زیان آشکار است. (سوره حج/۱۱).

« وَ مَا أَرْسَلْنَا قَبْلَكَ مِنَ الْمُرْسَلِينَ إِلَّا إِنَّهُمْ لَيَأْكُلُونَ الطَّعَامَ وَ يَمْشُونَ فِي الْأَسْوَاقِ وَ جَعَلْنَا بَعْضَكُمْ لِبَعْضٍ فِتْنَةً أَ تَصْبِرُونَ وَ كَانَ رَبُّكَ بَصِيرًا». ما هیچ یک از رسولان را پیش از تو نفرستادیم مگر اینکه غذا می‌خوردند و در بازارها راه می‌رفتند و بعضی از شما را وسیله امتحان بعضی دیگر قرار دادیم، آیا صبر و شکیبایی می‌کنید (و از

عهدہ امتحان برمی آید؟! و پروردگار تو همواره بصیر و بینا بوده است. (سوره فرقان/۲۰).

« فَإِذَا مَسَّ الْإِنْسَانَ ضُرٌّ دَعَانَا ثُمَّ إِذَا خَوَّلْنَاهُ نِعْمَةً مِنَّا قَالَ إِنَّمَا أُوتِيْتُهُ عَلَىٰ عِلْمٍ بَلْ هِيَ فِتْنَةٌ وَلَكِنَّ أَكْثَرَهُمْ لَا يَعْلَمُونَ ». هنگامی که انسان را زبانی رسد، ما را (برای حلّ مشکلش) می‌خواند سپس هنگامی که از جانب خود به او نعمتی دهیم، می‌گوید: «این نعمت را بخاطر کاردانی خودم به من داده‌اند» ولی این وسیله آزمایش (آنها) است، اما بیشترشان نمی‌دانند. (سوره زمر/۴۹).

مولا امیرالمؤمنین علیه السلام درباره دنیا این گونه می‌فرماید: «الدّنيا دار بالبلاء محفوفة». دنیا خانه ای است که به بلاها و آزمایش‌ها پیچیده شده است.^۳

در واقع انسان‌ها در سختی‌ها و ناملايمات است که ورزیده شده و به توان اصلی و استعدادهای خود پی می‌برند، البته در صورتی که برای عبور از این سختی‌ها، مسیر درست را انتخاب نموده و با صبر و بردباری و توکل به خدای متعال و توسّل به اولیاء الهی، از این آزمایشات سر بلند بیرون آیند. «إِنَّ الَّذِينَ قَالُوا رَبُّنَا اللَّهُ ثُمَّ اسْتَقَامُوا تَتَنَزَّلُ عَلَيْهِمُ الْمَلَائِكَةُ أَلَّا تَخَافُوا وَلَا تَحْزَنُوا وَأَبْشِرُوا بِالْجَنَّةِ الَّتِي كُنتُمْ تُوعَدُونَ». به یقین کسانی که گفتند: «پروردگار ما خداوند یگانه است!» سپس

^۳ غرر الحکم و درر الکلم ص ۱۰۴.

استقامت کردند، فرشتگان بر آنان نازل می‌شوند، که: «نترسید و غمگین مباشید، و بشارت باد بر شما به آن بهشتی که به شما وعده داده شده است. (سوره فصلت/ ۳۰)

«إِنَّ الَّذِينَ قَالُوا رَبُّنَا اللَّهُ ثُمَّ اسْتَقَامُوا فَلَا خَوْفٌ عَلَيْهِمْ وَلَا هُمْ يَحْزَنُونَ * أُولَئِكَ أَصْحَابُ الْجَنَّةِ خَالِدِينَ فِيهَا جَزَاءً بِمَا كَانُوا يَعْمَلُونَ». کسانی که گفتند: «پروردگار ما الله است»، سپس استقامت کردند، نه ترسی برای آنان است و نه اندوهگین می‌شوند* آنها اهل بهشتند و جاودانه در آن می‌مانند این پاداش اعمالی است که انجام می‌دادند. (سوره احقاف/ ۱۳ و ۱۴).

برای سربلند بیرون آمدن از آزمایشات الهی تنها ایمان داشتن کفایت نمی‌کند، بلکه در کنار آن عنصر دیگری لازم است، که همان عمل صالح می‌باشد. در جای جای قرآن کریم هر گاه از ایمان سخن به میان آمده، در کنار آن عمل صالح نیز بیان شده است.

«وَبَشِّرِ الَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ أَنَّ لَهُمْ جَنَّاتٍ تَجْرِي مِنْ تَحْتِهَا الْأَنْهَارُ كُلَّمَا رُزِقُوا مِنْهَا مِنْ ثَمَرَةٍ رِزْقًا قَالُوا هَذَا الَّذِي رُزِقْنَا مِنْ قَبْلُ وَأُتُوا بِهِ مُتَشَابِهًا وَلَهُمْ فِيهَا أَزْوَاجٌ مُطَهَّرَةٌ وَهُمْ فِيهَا خَالِدُونَ». به کسانی که ایمان آورده، و کارهای شایسته انجام داده‌اند، بشارت ده که باغ‌هایی از بهشت برای آن‌هاست که نهرها از زیر درختانش جاریست. هر زمان که میوه‌ای از آن، به آنان داده شود، می‌گویند: «این همان است که قبلاً به ما روزی داده شده بود. (ولی اینها چقدر از آنها بهتر و عالیتر

است.» و میوه‌هایی که برای آنها آورده می‌شود، همه (از نظر خوبی و زیبایی) یکسانند. و برای آنان همسرانی پاک و پاکیزه است، و جاودانه در آن خواهند بود. (سوره بقره/۲۵).

«وَالَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ أُولَئِكَ أَصْحَابُ الْجَنَّةِ هُمْ فِيهَا خَالِدُونَ.» و آن‌ها که ایمان آورده، و کارهای شایسته انجام داده‌اند، آنان اهل بهشتند و همیشه در آن خواهند ماند. (سوره بقره/۸۲).

آیاتی که دلیل بر این مدعی است بیش از آن است که در این مختصر گنجانده شود. برای مشاهده آیات بیشتر می‌توانید به این آیات مراجعه نمایید: بقره/۲۷۷، آل عمران/۵۷، نساء/۵۷، نساء/۱۲۲، نساء/۱۷۳، مائده/۹، مائده/۹۳، اعراف/۴۲، یونس/۴، یونس/۹ و ...

نتیجه و خلاصه آن چه گذشت.

جمع بندی آنچه گفته شد این است که جهان آفرینش برای این آفریده شده است که انسان، از آن در مقام علم و عمل بهره گیرد تا با پشت سر گذاردن امتحانات پروردگار و موفقیت در آن‌ها به مقام عبودیت نائل آید و در این راه تنها داشتن ایمان کفایت نمی‌کند و این عمل صالح است که در کنار ایمان نتیجه نهایی را حاصل می‌سازد.

و اما تقوا و معنای آن.

عمل صالح تنها در پرتو گنجینه ای به نام "تقوا" تحقق پذیر است. به عبارت دیگر بدون رعایت تقوا نمی توان به عبودیت که هدف خلقت انسان است دست پیدا کرد. تقوا در لغت از ماده «الْوَقَايَةُ» است، به معنای: حَفْظُ الشَّيْءِ مِمَّا يُؤْذِيهِ وَ يَضُرُّهُ. حفظ کردن شیء از آن چه باعث اذیت و ضرر به آن می شود.^۴ که معنای آن بدین اعتبار: «محفوظ داشتن خود و پرهیز کردن» می باشد.^۵

در تفسیر دقیق «تقوا» در اصطلاح، باید به کلمات گهربار ائمه اطهار علیهم السلام مراجعه نمود.

❖ قال رسول الله صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَ آله: «تَمَامُ التَّقْوَى أَنْ تَتَعَلَّمَ مَا جَهِلْتَ وَ تَعْمَلَ بِمَا عَلِمْتَ». رسول خدا صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَ آله فرمودند: تمام تقوا این است که آن چه را نمی دانی بیاموزی و به آن چه آموختی عمل کنی.^۶

❖ أَنْ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَ آله قَالَ: «أَتَقَى النَّاسَ مَنْ قَالَ الْحَقَّ فِيمَا لَهُ وَ عَائِيَهُ». رسول خدا صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَ آله فرمودند: با تقواترین مردم کسی است که حقیقت را بگوید گرچه به سود یا زیان او باشد.^۷

^۴ المفردات فی غریب القرآن ج ۱ ص ۸۸۱.

^۵ قاموس قرآن ج ۷ ص ۲۳۶.

^۶ تنبیه الخواطر و نزهة النواظر ج ۲ ص ۱۲۰.

* قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَآلِهِ: «اعْمَلْ بِفَرَائِضِ اللَّهِ تَكُنْ أَتَقَى النَّاسِ». رسول خدا صَلَّى اللهُ عليه و آله فرمودند: به واجبات خدا عمل کن تا با تقواترین مردم باشی.^۸

* قَالَ عَلِيُّ عَلَيْهِ السَّلَامُ: «التَّقْوَى أَنْ يَتَّقِيَ الْمَرْءُ كُلَّ مَا يُؤْنِمُهُ». مولا امیرالمؤمنین علیه السلام فرمودند: تقوا این است که انسان پرهیز کند از هر آن چیزی که او را به گناه می اندازد.^۹

* قَالَ عَلِيُّ عَلَيْهِ السَّلَامُ: «الْمُنْتَقَى مَنْ اتَّقَى الذُّنُوبَ». مولا امیرالمؤمنین علیه السلام فرمودند: با تقوا کسی است که از گناهان پرهیزد.^{۱۰}

* قَالَ عَلِيُّ عَلَيْهِ السَّلَامُ: «رَأْسُ التَّقْوَى تَرْكُ الشَّهْوَةِ». مولا امیرالمؤمنین علیه السلام فرمودند: اساس و رأس تقوا ترک شهوت (تمایلات شیطانی) است.^{۱۱}

* قَالَ عَلِيُّ عَلَيْهِ السَّلَامُ: «عِنْدَ حُضُورِ الشَّهَوَاتِ وَاللَّذَاتِ يَتَبَيَّنُ وَرَعُ الْأَتْقِيَاءِ». مولا امیرالمؤمنین علیه السلام فرمودند: هنگام پیشامد شهوت ها و لذت هاست که پرهیزگاری اهل تقوا آشکار می شود.^{۱۲}

^۸ من لا يحضره الفقيه ج ۴ ص ۳۹۵.

^۹ الكافي (ط - الإسلامية) ج ۲ ص ۸۲.

^{۱۰} تصنیف غرر الحکم و درر الکلم ص ۲۶۸.

^{۱۱} تصنیف غرر الحکم و درر الکلم ص ۲۶۸.

^{۱۲} عیون الحکم و المواعظ (للشی) ص ۲۶۳.

* قال عليُّ عليه السَّلام: «مِلاكُ التَّقَى رَفَضُ الدُّنْيَا». مولا اميرالمؤمنين عليه السَّلام فرمودند: ملاک تقوا رها کردن دنيا است. (البته ناگفته نماند منظور از دنيا در اين روايت که سفارش به ترک آن شده است- با توجه به روايات ديگر از اهل بيت عليهم السَّلام- دنيايي است که باعث غفلت از خدای متعال گردد).^{۱۳}

* عَنْ أَبِي بَصِيرٍ قَالَ: «سَأَلْتُ أَبَا عَبْدِ اللَّهِ عَلَيْهِ السَّلَامُ عَنْ قَوْلِ اللَّهِ عَزَّ وَجَلَّ [اتَّقُوا اللَّهَ حَقَّ تَقَاتِهِ] فَقَالَ: يُطَاعُ فَلَا يُعْصَى وَ يُذَكَّرُ فَلَا يُنْسَى وَ يُشْكَرُ فَلَا يُكْفَرُ». از ابابصير روايت شده است که گفت: از امام صادق عليه السَّلام درباره کلام خدای عز و جل [تقوای الهی پيشه کنيد به صوری که حق تقوای خدا را به جا آوريد] پرسيدم، حضرت فرمودند: اطاعت شود و نافرمانی نشود، پيوسته ياد شود و فراموش نگردد و شکرش به جا آورده شود و ناسپاسی نشود.^{۱۴}

بنابراين انسانی در کنار ايمان، موفق به انجام عمل صالح و به تبع آن قبولی در آزمون های الهی است که اهل پرهيز باشد. پرهيز از آن چه خدای متعال از آن نهی فرموده و ارتکاب آن انسان را از تقرب به درگاه الهی باز می دارد.

تقوا در قرآن.

^{۱۲} عيون الحكم و المواعظ (للشي) ص ۳۳۷.

^{۱۳} عيون الحكم و المواعظ (للشي) ص ۴۸۶.

^{۱۴} الزهد ص ۱۷.

در قرآن کریم آیات فراوانی وجود دارد که سفارش به تقوا نموده و ثمرات عدیده ای که بر آن مترتب است را برای اهل بصیرت بیان می نماید. ما به اقتضاء حال و مجال، به قسمتی از این آیات شریفه اشاره می نمایم.

۱- «... إِنَّهُ مَنْ يَتَّقِ وَيَصْبِرْ فَإِنَّ اللَّهَ لَا يُضِيعُ أَجْرَ الْمُحْسِنِينَ». ... هر کس تقوا پیشه کند، و شکیبایی و استقامت نماید، (سرانجام پیروز می شود) چرا که خداوند پاداش نیکوکاران را ضایع نمی کند. (سوره یوسف / ۹۰).

۲- «... وَمَنْ يَتَّقِ اللَّهَ يَجْعَلْ لَهُ مَخْرَجًا* وَيَرْزُقْهُ مِنْ حَيْثُ لَا يَحْتَسِبُ...». ... و هر کس تقوای الهی پیشه کند، خداوند راه نجاتی برای او فراهم می کند* و او را از جایی که گمان ندارد روزی می دهد ... (سوره طلاق / ۲ و ۳)

۳- «... وَمَنْ يَتَّقِ اللَّهَ يَجْعَلْ لَهُ مِنْ أَمْرِهِ يُسْرًا». ... و هر کس تقوای الهی پیشه کند، خداوند کار را بر او آسان می سازد. (سوره طلاق / ۴).

۴- «... وَمَنْ يَتَّقِ اللَّهَ يَكْفُرْ عَنْهُ سَيِّئَاتِهِ وَيُعْظِمَ لَهُ أَجْرًا». ... و هر کس تقوای الهی پیشه کند، خداوند گناهانش را می بخشد و پاداش او را بزرگ می دارد. (سوره طلاق / ۵).

۵- «... وَ اتَّقُوا اللَّهَ لَعَلَّكُمْ تُفْلِحُونَ». ... و تقوا پیشه کنید، تا رستگار گردید. (سوره بقره / ۱۸۹).

۶- «... وَ اتَّقُوا اللَّهَ وَ اعْلَمُوا أَنَّ اللَّهَ مَعَ الْمُتَّقِينَ». ... و از خدا بپرهیزید (و زیاده روی ننمایید)؛ و بدانید خدا با پرهیزکاران است. (سوره بقره/۱۹۴).

۷- «... وَ اتَّقُوا اللَّهَ وَ اعْلَمُوا أَنَّكُمْ مُلَاقُوهُ وَ بَشِّرِ الْمُؤْمِنِينَ». ... و از خدا بپرهیزید و بدانید او را ملاقات خواهید کرد و به مؤمنان، بشارت ده. (سوره بقره/۲۲۳).

۸- «... وَ اتَّقُوا اللَّهَ وَ يَعْلَمِكُمُ اللَّهُ وَ اللَّهُ بِكُلِّ شَيْءٍ عَلِيمٌ». ... از خدا بپرهیزید! و خداوند به شما تعلیم می دهد خداوند به همه چیز داناست. (سوره بقره/۲۸۲).

۹- «قُلْ أُنَبِّئُكُمْ بِخَيْرٍ مِنْ ذَلِكُمْ لِلَّذِينَ اتَّقَوْا عِنْدَ رَبِّهِمْ جَنَّاتٌ تَجْرِي مِنْ تَحْتِهَا الْأَنْهَارُ خَالِدِينَ فِيهَا وَ أَزْوَاجٌ مُطَهَّرَةٌ وَ رِضْوَانٌ مِنَ اللَّهِ وَ اللَّهُ بَصِيرٌ بِالْعِبَادِ». بگو: «آیا شما را از چیزی آگاه کنم که از این (سرمایه های مادی)، بهتر است؟» برای کسانی که پرهیزگاری پیشه کرده اند، (و از این سرمایه ها، در راه مشروع و حق و عدالت، استفاده می کنند)، در نزد پروردگارشان (در جهان دیگر)، باغ هایی است که نهرها از پای درختانش می گذرد، همیشه در آن خواهند بود و همسرانی پاکیزه، و خشنودی خداوند (نصیب آنهاست). و خدا به (امور) بندگان، بیناست. (سوره آل عمران/۱۵).

۱۰- «لَكِنَّ الَّذِينَ اتَّقَوْا رَبَّهُمْ لَهُمْ جَنَّاتٌ تَجْرِي مِنْ تَحْتِهَا الْأَنْهَارُ خَالِدِينَ فِيهَا نُزُلًا مِنْ عِنْدِ اللَّهِ وَ مَا عِنْدَ اللَّهِ خَيْرٌ لِلْأَبْرَارِ». ولی کسانی (که ایمان دارند، و) از پروردگارشان می پرهیزند، برای آنها باغ هایی از بهشت است، که از زیر درختانش

نهرها جاری است، همیشه در آن خواهند بود. این، نخستین پذیرایی است که از سوی خداوند به آنها می‌رسد و آنچه در نزد خداست، برای نیکان بهتر است. (سوره آل عمران/۱۹۸).

۱۱- «وَلَوْ أَنَّ أَهْلَ الْكِتَابِ آمَنُوا وَ اتَّقَوْا لَكَفَّرْنَا عَنْهُمْ سَيِّئَاتِهِمْ وَ لَأَدْخَلْنَاَهُمْ جَنَّاتِ النَّعِيمِ». و اگر اهل کتاب ایمان بیاورند و تقوا پیشه کنند، گناهان آنها را می‌بخشیم و آنها را در باغهای پر نعمت بهشت، وارد می‌سازیم. (سوره مائده/۶۵).

۱۲- «وَ هَذَا كِتَابٌ أَنْزَلْنَاهُ مُبَارَكٌ فَاتَّبِعُوهُ وَ اتَّقُوا لَعَلَّكُمْ تُرْحَمُونَ». و این کتابی است پر برکت، که ما (بر تو) نازل کردیم، از آن پیروی کنید، و پرهیزگاری پیشه نمایید، باشد که مورد رحمت (خدا) قرار گیرید. (سوره انعام/۱۵۵).

۱۳- «وَلَوْ أَنَّ أَهْلَ الْقُرَى آمَنُوا وَ اتَّقَوْا لَفَتَحْنَا عَلَيْهِمْ بَرَكَاتٍ مِنَ السَّمَاءِ وَ الْأَرْضِ وَ لَكِنْ كَذَّبُوا فَأَخَذْنَاهُمْ بِمَا كَانُوا يَكْسِبُونَ». و اگر اهل شهرها و آبادی‌ها، ایمان می‌آوردند و تقوا پیشه می‌کردند، برکات آسمان و زمین را بر آن‌ها می‌گشودیم ولی (آنها حق را) تکذیب کردند ما هم آنان را به کیفر اعمالشان مجازات کردیم (سوره اعراف/۹۶).

۱۴- «يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا إِن تَتَّقُوا اللَّهَ يَجْعَلْ لَكُمْ فُرْقَانًا وَ يُكَفِّرْ عَنْكُمْ سَيِّئَاتِكُمْ وَ يَغْفِرْ لَكُمْ وَ اللَّهُ ذُو الْفَضْلِ الْعَظِيمِ». ای کسانی که ایمان آورده‌اید! اگر از (مخالفت فرمان) خدا بپرهیزید، برای شما وسیله‌ای جهت جدا ساختن حق از باطل قرار

می‌دهد (روشن‌بینی خاصی که در پرتو آن، حق را از باطل خواهید شناخت) و گناهانتان را می‌پوشاند و شما را می‌آمزد و خداوند صاحب فضل و بخشش عظیم است. (سوره انفال/۲۹).

۱۵- «وَقِيلَ لِلَّذِينَ اتَّقَوْا مَاذَا أَنْزَلْنَا رَبُّكُمْ قَالُوا خَيْرًا لِلَّذِينَ أَحْسَنُوا فِي هَذِهِ الدُّنْيَا حَسَنَةٌ وَلِلَّذِينَ اتَّقَوْا خَيْرٌ وَلِنِعْمِ دَارُ الْمُتَّقِينَ». (ولی هنگامی که) به پرهیزگاران گفته می‌شد: «پروردگار شما چه چیز نازل کرده است؟» می‌گفتند: «خیر (و سعادت)» (آری)، برای کسانی که نیکی کردند، در این دنیا نیکی است و سرای آخرت از آن هم بهتر است و چه خوب است سرای پرهیزگاران. (سوره نحل/۳۰).

۱۶- «ثُمَّ نُنَجِّي الَّذِينَ اتَّقَوْا وَنَذَرُ الظَّالِمِينَ فِيهَا جِثِيًّا». سپس آنها را که تقوا پیشه کردند از آن (جهنم) رهایی می‌بخشیم و ظالمان را- در حالی که (از ضعف و ذلت) به زانو درآمده‌اند- در آن رها می‌سازیم. (سوره مریم/۷۲).

۱۷- «لَكِنَّ الَّذِينَ اتَّقَوْا رَبَّهُمْ لَهُمْ غُرَفٌ مِّنْ فَوْقِهَا غُرَفٌ مَّبْنِيَّةٌ تَجْرِي مِنْ تَحْتِهَا الْأَنْهَارُ وَعَدَّ اللَّهُ لَا يُخْلِفُ اللَّهُ الْمِيعَادَ». ولی آنها که تقوای الهی پیشه کردند، غرفه‌هایی در بهشت دارند که بر فراز آنها غرفه‌های دیگری بنا شده و از زیر آنها نهرها جاری است این وعده الهی است، و خداوند در وعده خود تخلف نمی‌کند. (سوره زمر/۲۰).

۱۸- «وَيُنَجِّي اللَّهُ الَّذِينَ اتَّقَوْا بِمَفَازَتِهِمْ لَا يَمَسُّهُمُ السُّوءُ وَلَا هُمْ يَحْزَنُونَ». و خداوند کسانی را که تقوا پیشه کردند با رستگاری رهایی می‌بخشد، هیچ بدی به آنان نمی‌رسد و هرگز غمگین نخواهند شد. (سوره زمر/۶۱).

۱۹- «وَسَيَقَ الَّذِينَ اتَّقَوْا رَبَّهُمْ إِلَى الْجَنَّةِ زُمَرًا حَتَّىٰ إِذَا جَاؤَهَا وَفُتِحَتْ أَبْوَابُهَا وَقَالَ لَهُمْ خَزَنَتُهَا سَلَامٌ عَلَيْكُمْ طِبْتُمْ فَادْخُلُوهَا خَالِدِينَ». و کسانی که تقوای الهی پیشه کردند گروه گروه به سوی بهشت برده می‌شوند، هنگامی که به آن می‌رسند درهای بهشت گشوده می‌شود و نگهبانان به آنان می‌گویند: «سلام بر شما! گوارایتان باد این نعمتها! داخل بهشت شوید و جاودانه بمانید. (سوره زمر/۷۳).

۲۰- «يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا اتَّقُوا اللَّهَ وَآمِنُوا بِرَسُولِهِ يُؤْتِكُمْ كِفْلَيْنِ مِنْ رَحْمَتِهِ وَيَجْعَلْ لَكُمْ نُورًا تَمْشُونَ بِهِ وَيَغْفِرْ لَكُمْ وَاللَّهُ غَفُورٌ رَحِيمٌ». ای کسانی که ایمان آورده‌اید! تقوای الهی پیشه کنید و به رسولش ایمان بیاورید تا دو سهم از رحمتش به شما ببخشد و برای شما نوری قرار دهد که با آن (در میان مردم و در مسیر زندگی خود) راه بروید و گناهان شما را ببخشد و خداوند غفور و رحیم است. (سوره حدید/۲۸).

۲۱- «بَلَىٰ مَنْ أَوْفَىٰ بِعَهْدِهِ وَاتَّقَىٰ فَإِنَّ اللَّهَ يُحِبُّ الْمُتَّقِينَ». آری، کسی که به پیمان خود وفا کند و پرهیزگاری پیشه نماید، (خدا او را دوست می‌دارد زیرا) خداوند پرهیزگاران را دوست دارد. (سوره آل عمران/۷۶).

۲۲- «... إِنَّمَا يَتَقَبَّلُ اللَّهُ مِنَ الْمُتَّقِينَ». ... خدا، تنها از پرهیزگاران می‌پذیرد. (سوره مائده/۲۷).

۲۳- «أَوْ تَقُولَ لَوْ أَنَّ اللَّهَ هَدَانِي لَكُنْتُ مِنَ الْمُتَّقِينَ». یا بگویند: اگر خداوند مرا هدایت می‌کرد، از پرهیزگاران بودم. (سوره زمر/۵۷).

۲۴- «إِنَّ الْمُتَّقِينَ فِي مَقَامٍ أَمِينٍ». پرهیزگاران در جایگاه امنی قرار دارند. (سوره دخان/۵۱).

۲۵- «... وَاللَّهُ وَلِيُّ الْمُتَّقِينَ». ... اما خداوند یار و یاور پرهیزگاران است. (سوره جاثیه/۱۹).

و ...

نتیجه آیات.

از آیاتی که من باب نمونه ذکر شد، می‌توان به ثمرات مهمی از تقوا پی برد که برخی از آن‌ها را مرور می‌کنیم:

- ۱- اجر و پاداش اخروی که شامل: باغ‌های یر نعمت بهشت، منازل، چشمه سارها و همسران پاکیزه و ... می‌باشد. ۲- نشان دادن راه نجات. ۳- دادن روزی از جایی که گمان نمی‌رود. ۴- آسان شدن امور. ۵- پوشیده شدن گناهان از غیر خدای متعال. ۶- آمرزیده شدن گناهان. ۷- بزرگ شدن پاداش. ۸- باعث رستگاری. ۹-

همراهی با خدای متعال. ۱۰- دادن علم. ۱۱- خشنودی و رضوان خدای تعالی. ۱۲- کسب رحمت الهی. ۱۳- گشایش در برکات آسمانی و زمینی. ۱۴- تحصیل فرقان (نیروی تمییز حق از باطل- بصیرت). ۱۵- جایگاه نیکو. ۱۶- نجات از جهنم. ۱۷- رهائی از حزن و اندوه. ۱۸- نجات از بدی ها. ۱۹- استقبال نگهبانان بهشت. ۲۰- اکتساب دو سهم از رحمت حضرت حق عزوجل. ۲۱- زندگی میان مردم با نوری که ظلمت جهل و گناه را برطرف می سازد. ۲۲- محبوب خدا شدن. ۲۳- قبول اعمال. ۲۴- هدایت الهی. ۲۵- امنیّت. ۲۶- نصرت الهی. و ...

تقوا در روایات اهل بیت عصمت علیهم السّلام.

۱- قَالَ النَّبِيُّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: «مَنْ اتَّقَى اللَّهَ عَاشَ قَوِيًّا وَ سَارَ فِي بِلَادِ عَدُوِّهِ آمِنًا». رسول خدا صلی الله علیه و آله فرمودند: هر کس تقوای الهی داشته باشد، نیرومند زندگی می کند و در سرزمین دشمن خود ایمن تردد خواهد کرد.^{۱۵}

۲- قَالَ عَلِيُّ عَلَيْهِ السَّلَامُ: «عَلَيْكَ بِالتَّقَى فَإِنَّهُ خُلِقَ الْأَنْبِيَاءُ». مولا امیرالمؤمنین علیه السّلام فرمودند: بر تو باد به رعایت تقوا، به درستی که تقوا خلق و خوی انبیاء است.^{۱۶}

^{۱۵} الدعوات (للاوندی) ص ۲۹۲.

^{۱۶} عیون الحکم و المواعظ (للیثی) ص ۳۳۵.

۳- قال علیُّ علیه السَّلام: «التَّقْوَى لَا عِوَضَ عَنْهُ وَلَا خَلْفَ فِيهِ». مولا امیرالمؤمنین علیه السَّلام فرمودند: تقوا هیچ عوض و جایگزینی ندارد.^{۱۷}

۴- عَنْ ابْنِ عَبَّاسٍ، قَالَ: خَطَبَ أَمِيرُ الْمُؤْمِنِينَ (عَلَيْهِ السَّلَامُ) فَقَالَ: «... أَوْصِيكُمْ بِتَقْوَى اللَّهِ، فَإِنَّ التَّقْوَى أَفْضَلُ كَنْزٍ، وَأَحْرَزُ حِرْزٍ، وَأَعَزُّ عِزٍّ، فِيهَا نَجَاةٌ كُلِّ هَارِبٍ، وَدَرْكٌ كُلِّ طَالِبٍ، وَظَفْرٌ كُلِّ غَالِبٍ، وَأَحْثُكُمْ عَلَى طَاعَةِ اللَّهِ، فَإِنَّهَا كَهْفُ الْعَابِدِينَ، وَفَوْزُ الْفَائِزِينَ، وَأَمَانُ الْمُتَّقِينَ». از ابن عباس روایت است که (روزی) امیرالمؤمنین علیه السَّلام خطبه خواندند و فرمودند: ... شما را به تقوای الهی سفارش می کنم، به درستی که تقوا بالاترین گنج، محکم ترین پناهگاه، و عزیزترین عزت است. در آن نجات هر فراری و امید هر جوینده ای و پیروزی هر پیروزی است. و شما را بر طاعت خدا برمی انگیزم، همانا که طاعت خدا پناه عبادت کنندگان و رستگاری رستگاران و امان اهل تقواست.^{۱۸}

۵- قال علیُّ علیه السَّلام: «التَّقْوَى غَايَةٌ لَا يَهْلِكُ مَنْ تَبِعَهَا وَلَا يَنْدَمُ مَنْ يَعْمَلُ بِهَا لِأَنَّ بِالتَّقْوَى فَازَ الْفَائِزُونَ وَبِالْمَعْصِيَةِ خَسِرَ الْخَاسِرُونَ». مولا امیرالمؤمنین علیه السَّلام فرمودند: تقوا هدفی است که هر کس از آن تبعیت کند هلاک نمی شود و هر

^{۱۷} غرر الحکم و درر الکلم ص ۱۲۴.

^{۱۸} الأُمالی (للطوسی) ص ۶۸۴.

کس بدان عمل کند پشیمان نمی گردد، زیرا به وسیله تقواست که رستگاران رستگار شدند و به سبب معصیت است که زیان کاران زیان کردند.^{۱۹}

۶- قَالَ عَلِيُّ عَلَيْهِ السَّلَامُ: «إِنَّ مَنْ فَارَقَ التَّقْوَىٰ أُغْرِيَ بِاللَّذَاتِ وَالشَّهَوَاتِ وَوَقَعَ فِي تِيهِ السَّيِّئَاتِ وَلَزِمَهُ كَثِيرُ التَّبَعَاتِ». مولا امیرالمؤمنین علیه السلام فرمودند: هر کس از تقوا جدا شود، شیفته لذت‌ها و شهوات می گردد و در بیابان سرگردان کننده گناهان می افتد و تبعات و پیامدهای (ناگوار) کثیری گریبانش را خواهد گرفت.^{۲۰}

۷- قَالَ عَلِيُّ عَلَيْهِ السَّلَامُ: «إِنَّ تَقْوَى اللَّهِ عِمَارَةُ الدِّينِ وَعِمَادُ الْيَقِينِ وَإِنَّهَا لَمِفْتَاحُ صَلَاحٍ وَمِصْبَاحُ نَجَاحٍ». مولا امیرالمؤمنین علیه السلام فرمودند: به درستی که تقوا آبادانی دین و تکیه گاه یقین است و همانا تقوا کلید صلاح و چراغ نجات است.^{۲۱}

۸- قَالَ عَلِيُّ عَلَيْهِ السَّلَامُ: «مَنْ غَرَسَ أَشْجَارَ التَّقْوَىٰ جَنَى ثَمَارَ الْهُدَىٰ». مولا امیرالمؤمنین علیه السلام فرمودند: هر کس درختان تقوا را بکارد، میوه های هدایت می چیند.^{۲۲}

---

^{۱۹} تحف العقول ص ۱۶۴.

^{۲۰} عیون الحکم و المواعظ (للشی) ص ۱۵۴.

^{۲۱} غرر الحکم و درر الکلم ص ۲۴۱.

^{۲۲} کنز الفوائد ج ۱ ص ۲۷۹.

۹- قال علیُّ علیه السَّلام: «تَوْبُ التَّقَى أَشْرَفُ الْمَلَابِسِ». مولا امیرالمؤمنین علیه

السَّلام فرمودند: لباس تقوا، شریف ترین لباس هاست.^{۲۳}

۱۰- قال علیُّ علیه السَّلام: «مَنْ أَشْعَرَ التَّقْوَى قَلْبَهُ بَرَزَ مَهْلُهُ، وَ فَازَ عَمَلُهُ». مولا

امیرالمؤمنین علیه السَّلام فرمودند: هر کس تقوا را لباس زیرین دل خود نماید، در

خیر و نیکی از دیگران سبقت گرفته و عملش موفق خواهد شد.^{۲۴}

۱۱- قال علیُّ علیه السَّلام: «أَلْتَقْوَى حِصْنُ الْمُؤْمِنِ». مولا امیرالمؤمنین علیه

السَّلام فرمودند: تقوا دژ مؤمن است.^{۲۵}

۱۲- قَالَ عَلِيُّ عَلَيْهِ السَّلَامُ: «التَّقَى رَيْسُ الْأَخْلَاقِ». مولا امیرالمؤمنین علیه السَّلام

فرمودند: تقوا رئیس تمام خوی هاست.^{۲۶}

۱۳- قَالَ عَلِيُّ عَلَيْهِ السَّلَامُ: «فَإِنَّ تَقْوَى اللَّهِ دَوَاءٌ دَاءِ قُلُوبِكُمْ وَ بَصْرُ عَمَى أَفْتَدِيَتْكُمْ وَ

شِفَاءُ مَرَضِ أَجْسَادِكُمْ وَ صَلَاحُ فَسَادِ صُدُورِكُمْ وَ طُهُورُ دَنَسِ أَنْفُسِكُمْ وَ جِلَاءُ

[غِشَاءِ] عَشَا أَبْصَارِكُمْ وَ أَمْنُ فَرَعِ جَاشِكُمْ وَ ضِيَاءُ سَوَادِ ظُلْمَتِكُمْ». مولا

امیرالمؤمنین علیه السَّلام فرمودند: تقوا و ترس از خدا، داروی بیماری های قلوب،

بینائی دلها، شفای آلام جسمانی، صلاح و مرهم زخم های جان ها، پاکیزه کننده

^{۲۳} عیون الحکم و المواعظ (للثی) ص ۲۱۷.

^{۲۴} نهج البلاغه (للصبحی صالح) ص ۷۴۱.

^{۲۵} غرر الحکم و درر الکلم ص ۵۶.

^{۲۶} نهج البلاغه (للصبحی صالح) ص ۵۴۸.

آلودگی ارواح، جلای نایبائی چشمها، امنیت در برابر نا آرامی ها و اضطراب ها و روشنائی تیرگی های شما است.^{۲۷}

۱۴- قال علیُّ علیه السَّلام: «التَّقْوَى آكُدُ سَبَبِ بَيْنِكَ وَ بَيْنَ اللَّهِ إِنْ أَخَذْتَ بِهِ وَ جُنَّةٌ مِنْ عَذَابِ أَلِيمٍ». مولا امیرالمؤمنین علیه السَّلام فرمودند: تقوا محکم ترین رشته میان تو و خداست اگر به آن چنگ زنی، و سپری از عذاب دردناک است.^{۲۸}

۱۵- قال أمير المؤمنين عليه السلام: «كُونُوا بِقَبُولِ الْعَمَلِ أَشَدَّ اهْتِمَامًا بِالْعَمَلِ فَإِنَّهُ لَا يَقِلُّ عَمَلٌ مَعَ التَّقْوَى وَ كَيْفَ يَقِلُّ عَمَلٌ يُتَقَبَّلُ». مولا امیرالمؤمنین علیه السَّلام فرمودند: به پذیرفته شدن عمل بیشتر اهتمام ورزید تا به خود عمل، زیرا عملی که با تقوا همراه باشد هرگز کم نیست، چگونه کم باشد عملی که پذیرفته می شود.^{۲۹}

۱۶- قال علیُّ علیه السَّلام: «مَنْ اتَّقَى اللَّهَ جَعَلَ اللَّهُ لَهُ مِنْ كُلِّ هَمٍّ فَرَجًا وَ مِنْ كُلِّ ضَيْقٍ مَخْرَجًا». مولا امیرالمؤمنین علیه السَّلام فرمودند: هر کس تقوای الهی را رعایت کند، خداوند او را از هر غمی برهاند و از هر تنگنائی خارج نماید.^{۳۰}

۱۷- قال علیُّ علیه السَّلام: «... فَمَنْ أَخَذَ بِالتَّقْوَى عَزَبَتْ عَنْهُ الشَّدَائِدُ بَعْدَ دُنُوبِهَا وَ اِخْلَوَتْ لَهُ الْأُمُورُ بَعْدَ مَرَارَتِهَا وَ انْفَرَجَتْ عَنْهُ الْأُمُوجُ بَعْدَ تَرَكُمِهَا وَ أَسْهَلَتْ لَهُ

^{۲۷} نهج البلاغة (للصحيح صالح) ص ۳۱۲.

^{۲۸} غرر الحکم و درر الکلم ص ۱۱۷.

^{۲۹} تنبيه الخواطر و نزهة النواظر ج ۱ ص ۶۴.

^{۳۰} عيون الحکم و المواعظ (للبيهي) ص ۴۳۵.

الصَّعَابُ بَعْدَ إِنْصَابِهَا وَ هَطَلَتْ عَلَيْهِ الْكَرَامَةُ بَعْدَ قُحُوطِهَا. وَ تَحَدَّثَتْ عَلَيْهِ الرَّحْمَةُ بَعْدَ نُفُورِهَا وَ تَفَجَّرَتْ عَلَيْهِ النَّعْمُ بَعْدَ نُضُوبِهَا وَ وَبَلَتْ عَلَيْهِ الْبَرَكَاتُ بَعْدَ إِرْذَالِهَا». مولا امیرالمؤمنین علیه السّلام فرمودند: ... آن کس که دست به دامن تقوا زند، شدائد و سختی ها از وی دور گردند، تلخی ها شیرین، امواج ناراحتی های متراکم از هم گشوده، مشکلات پی در پی و خسته کننده آسان، مجد و عظمت و بزرگواری های از دست رفته همچون باران دانه درشت بر او فرو بارند، رحمت قطع شده خداوند به او توجّه کند، نعمت ها پس از فرو نشستن به جوشش آیند، و برکات کم شده، به فراوانی بر او ببارند.^{۳۱}

۱۸- قَالَ الصَّادِقُ عَلَيْهِ السَّلَامُ: «زَيْنٌ [أَزَيْنٌ] اللَّبَاسِ لِلْمُؤْمِنِ لِبَاسِ التَّقْوَى». امام صادق علیه السّلام فرمودند: لباس زیبای مؤمن [زیباترین لباس مؤمن] لباس تقواست.^{۳۲}

۱۹- عَنْ أَبِي عَبْدِ اللَّهِ عَلَيْهِ السَّلَامُ قَالَ: «... مَنْ اتَّقَى اللَّهَ وَقَاهُ وَ مَنْ شَكَرَهُ زَادَهُ وَ مَنْ أَفْرَضَهُ جَزَاهُ». از حضرت صادق علیه السّلام روایت شده است که فرمودند: هر کس تقوای الهی داشته باشد، خداوند او را حفظ می کند و هر کس شکر او را به

^{۳۱} نهج البلاغه (للصّحی صالح) ص ۳۱۳.

^{۳۲} مصباح الشریعة ص ۳۰.

جای آورد، خدا به او زیادتی و برکت عنایت خواهد کرد و هر کس به خدا قرض دهد (به خاطر خدا به گرفتاری قرض دهد) خدای متعال به او پاداش خواهد داد.^{۳۳}

۲۰- عَنْ يَعْقُوبَ بْنِ شُعَيْبٍ قَالَ سَمِعْتُ أَبَا عَبْدِ اللَّهِ عَلَيْهِ السَّلَامُ يَقُولُ: «مَا نَقَلَ اللَّهُ عَزَّ وَجَلَّ عَبْدًا مِنْ ذُلِّ الْمَعَاصِي إِلَى عِزِّ التَّقْوَى إِلَّا أَعْنَاهُ مِنْ غَيْرِ مَالٍ وَأَعَزَّهُ مِنْ غَيْرِ عَشِيرَةٍ وَآنَسَهُ مِنْ غَيْرِ بَشَرٍ». يعقوب بن شعيب گوید: شنیدم امام صادق علیه السلام می فرمود: خدای عز و جل بنده‌ای را از خواری گناه به عزت تقوی نبرد، جز آنکه بدون مال بی نیازش کند و بدون فامیل عزیزش کند و بدون آدمی مأنوسش کند (یعنی با خود مأنوسش سازد).^{۳۴}

۲۱- عَنْ أَبِي عَبْدِ اللَّهِ عَلَيْهِ السَّلَامُ قَالَ: «الْقِيَامَةُ عُرْسُ الْمُتَّقِينَ». از امام صادق علیه السلام روایت شده است: قیامت عروس (یا عروسی) تقوایندگان است.^{۳۵}

۲۲- قَالَ الصَّادِقُ عَلَيْهِ السَّلَامُ: «قَدْ أَجْمَعَ اللَّهُ تَعَالَى مَا يَتَوَاصَى بِهِ الْمُتَوَاصُونَ مِنَ الْأَوَّلِينَ وَالْآخِرِينَ فِي خَصْلَةٍ وَاحِدَةٍ وَهِيَ التَّقْوَى قَالَ اللَّهُ عَزَّ وَجَلَّ: [وَلَقَدْ وَصَّيْنَا الَّذِينَ أُوتُوا الْكِتَابَ مِنْ قَبْلِكُمْ وَإِيَّاكُمْ أَنْ اتَّقُوا اللَّهَ] وَفِيهِ جِمَاعُ كُلِّ عِبَادَةٍ صَالِحَةٍ وَبِهِ وَصَلَ مَنْ وَصَلَ إِلَى الدَّرَجَاتِ الْعُلَى وَالرُّتَبِ الْقُصْوَى وَبِهِ عَاشَ مَنْ عَاشَ بِالْحَيَاةِ

^{۳۳} المحاسن ج ۱ ص ۳.

^{۳۴} الكافي (ط - الإسلامية) ج ۲ ص ۷۶.

^{۳۵} الخصال ج ۱ ص ۱۳.

الطَّيِّبَةِ وَالْأَنْسِ الدَّائِمِ قَالَ اللَّهُ عَزَّ وَجَلَّ: [إِنَّ الْمُتَّقِينَ فِي جَنَّاتٍ وَنَهَرٍ* فِي مَقْعَدِ صِدْقٍ عِنْدَ مَلِكٍ مُّقْتَدِرٍ]». حضرت صادق علیه السلام فرمودند: خداوند متعال همه وصیت‌ها را که از اولین و آخرین رسیده است، در یک موضوع جمع فرموده است، می‌فرماید: [و ما به کسانی که پیش از شما، کتاب آسمانی به آنها داده شده بود، سفارش کردیم، (همچنین) به شما (نیز) سفارش می‌کنیم که از (نافرمانی) خدا بپرهیزید.] و تقوی مجموعه هر گونه عبادت صالحی است، و به سبب آن به درجات بلند و مرتبت‌های بالا رسیده است هر کسی که موفق شده است، و به وسیله آن زندگی نموده، هر کسی که پاک و با انس همیشگی زندگی کرده است. خداوند عزَّ و جلَّ می‌فرماید: [یقیناً پرهیزگاران در باغها و نه‌های بهشتی جای دارند، در جایگاه صدق نزد خداوند مالک مقتدر!].^{۳۶}

۲۳- رَوَى أَحْمَدُ بْنُ الْحُسَيْنِ الْمِثْمِيُّ عَنْ رَجُلٍ مِنْ أَصْحَابِهِ قَالَ قَرَأْتُ جَوَاباً مِنْ أَبِي عَبْدِ اللَّهِ عَلَيْهِ السَّلَامُ إِلَى رَجُلٍ مِنْ أَصْحَابِهِ: «أَمَّا بَعْدُ فَإِنِّي أُوصِيكَ بِتَقْوَى اللَّهِ عَزَّ وَجَلَّ فَإِنَّ اللَّهَ قَدْ ضَمِنَ لِمَنْ اتَّقَاهُ أَنْ يُحَوَّلَهُ عَمَّا يَكْرَهُهُ إِلَى مَا يُحِبُّ- وَ يَرْزُقُهُ مِنْ حَيْثُ لَا يَحْتَسِبُ إِنَّ اللَّهَ عَزَّ وَجَلَّ لَا يُخَدَعُ عَنْ جَنْبِهِ وَلَا يُنَالُ مَا عِنْدَهُ إِلَّا بِطَاعَتِهِ».

احمد بن حسین میثمی از یکی از یارانش روایت کرده است که گفت: در پاسخی از حضرت صادق علیه السلام به یکی از اصحابشان خواندم که نوشته بودند: اما بعد،

^{۳۶} مصباح الشریعة ص ۱۶۳.

من تو را به تقوای خدای عزیز و جلیل سفارش می‌کنم، چون برای متقی، تضمین کرده است که وی را از آن چه بدش می‌آید، به آنچه محبوب اوست، تغییر دهد و از راهی که گمانش را نمی‌برد، به او روزی برساند. خدای عزیز و جلیل از طرف خود کسی را فریب نمی‌دهد و آنچه در نزد اوست جز از طریق طاعتش به دست نمی‌آید.^{۳۷}

۲۴- كَتَبَ أَبُو جَعْفَرٍ عَلَيْهِ السَّلَامُ إِلَى سَعْدِ الْخَيْرِ: «بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ أَمَّا بَعْدُ ... إِنَّ اللَّهَ عَزَّ وَجَلَّ يَقِي بِالتَّقْوَى عَنِ الْعَبْدِ مَا عَزَبَ عَنْهُ عَقْلُهُ وَ يُجَلِي بِالتَّقْوَى عَنْهُ عَمَاهُ وَ جَهْلُهُ وَ بِالتَّقْوَى نَجَا نُوحٌ وَ مَنْ مَعَهُ فِي السَّفِينَةِ وَ صَالِحٌ وَ مَنْ مَعَهُ مِنَ الصَّاعِقَةِ وَ بِالتَّقْوَى فَازَ الصَّابِرُونَ وَ نَجَتْ تِلْكَ الْعُصْبُ مِنَ الْمَهَالِكِ ...». حضرت باقر علیه السلام به سعدالخير نوشتند: بسم الله الرحمن الرحيم، اما بعد ... خداوند عز و جل به واسطه تقوا آن چه را که عقل بنده به آن نمی‌رسد، از وی دور می‌گرداند و به وسیله تقوا کوری و نادانی او را بر طرف می‌سازد. به کمک تقوا بود که نوح و کسانی که با او در کشتی بودند نجات یافتند و صالح و پیروانش از صاعقه رستند و با تقواست که اهل صبر کامیاب شدند و آن گروه‌ها از مهلکه‌ها رهایی یافتند...^{۳۸}

^{۳۷} عده‌الداعی و نجاج الساعی ص ۳۰۶.

^{۳۸} الکافی (ط - الإسلامیة) ج ۸ ص ۵۲.

سزاوار است در پایان این قسمت به موعظه ای از مولای متقیان امیرمؤمنان علی علیه السّلام اشاره کنیم که در آن آثار چشم گیری از تقوای الهی برشمرده شده است و حضرت در کلامی شیوا نتیجه رعایت تقوا را زهد در دنیا معرفی می نمایند. با دقت در کلمات این موعظه عرشی، انسان آگاه به خوبی اذعان می کند که در اهمّیت رعایت تقوا اگر نبود جز همین کلامِ مولا علیه السّلام، هر آینه کفایت می کرد. در واقع می توان این حدیث شریف را مقدّمه مناسبی برای خطبه همام بر شمرد، جملاتی که با اعجاز علمی و معنوی خود، جان های تشنه معارف الهی را از زلال چشمه علوی نوشانده و در ادامه، خطبه ملکوتی امام الأتقیاء و عماد الأولیاء امیرالمؤمنین علیه السّلام خطاب به همام رضوان الله علیه، دل های آماده ایشان را نورانی و سیراب می سازد. البته به جهت اختصار و عدم اطاله کلام، ناچار شدیم ترجمه کلمات گهربار حضرت را بیان نموده و مطالعه متن عربی حدیث شریف را به آدرس مندرج در پاورقی ارجاع دهیم.

۲۵- امام صادق علیه السّلام فرمودند: امیر المؤمنین علیه السّلام به یکی از اصحابشان به عنوان موعظه نوشتند:

«تو را و خودم را به تقوای کسی سفارش می کنم که نافرمانیش روا نیست و امید و بی نیازی جز به او و از او نباشد، زیرا هر که از خدا پروا کرد، عزیز و قوی شد و سیر و سیراب گشت و عقلش از اهل دنیا بالا برده می شود، تنها بیکرش همراه

اهل دنیاست، ولی دل و خردش نگران آخرت است، آنچه را از محبت دنیا چشمش دیده، نور قلبش خاموش نموده، حرامش را پلید دانسته و از شبهاتش دوری گزیده، به خدا که به حلال خالص دنیا هم توجه ننموده جز به مقداری که ناچار از آن است، مانند پاره نانی که به پیکرش نیرو دهد و جامه‌ای که عورتش را بپوشاند، آن هم از درشت‌ترین خوراک (غذاهای ساده نه غذاهای گران و تشریفاتی که مناسب مجالس ثروتمندان بی درد و بی تفاوت است) و ناهموارترین لباسی (لباس ساده و بی آلاچی که انسان را از یاد خدا غافل نساخته و متمایل به دنیا نمی‌کند) که به دستش آید، و نسبت به آن چه ناچار هم می‌باشد، اطمینان و امیدی ندارد، و اطمینان و امیدش به آفریننده همه چیز است. (در مسیر تقوا و بندگی خدا) تلاش و کوشش می‌کند و تنش را به زحمت می‌اندازد تا جائی که استخوان هایش نمودار می‌شود و دیدگانش به گودی می‌رود، و خداوند در عوض (آن)، نیروی بدنی و توانائی عقلی به او می‌دهد، و آنچه در آخرت برایش اندوخته بیشتر است، دنیا را رها کن که محبت دنیا، کور و کر و لال و زبون کند، پس در آن چه از عمرت باقیمانده جبران گذشته نما و فردا و پس فردا مگو، زیرا پیشینیانت که هلاک شدند، به خاطر پایداری بر آرزوها و امروز و فردا کردن بود، تا آن که ناگهان فرمان خدا به سویشان آمد (مرگشان رسید) و آن‌ها غافل بودند، سپس بر روی تابوت به سوی گورهای تنگ و تاریک خود رهسپار گشته و فرزندان و اهل بیتش او را رها کردند، پس با دلی متوجه و از همه بریده و ترک دنیا نموده، با تصمیمی که شکست

و بریدگی ندارد، به سوی خدا رود. خدا من و تو را بر اطاعتش یاری کند و به موجبات رضایتش موقّق دارد.^{۳۹}

حال مسأله مهمّ این جاست که اهل تقوا، دقیقاً از چه چیز هائی باید پرهیز کنند؟ و اساساً متّقین (پرهیزکاران) چه صفاتی دارند؟ تا با مراجعه به آن موارد و صفات، در کسب تقوا و نتیجتاً انجام عمل صالح، موقّق و پیروز باشیم. در این زمینه یکی از بهترین منابع و مراجع، کلام شیوائی از امیر کلام، باب علم نبیّ صلی الله علیه و آله و سلّم، مولانا امیر المؤمنین علیه السّلام است که در کتاب شریف نهج البلاغه (دستی) خطبه ۱۹۳، با عنوان خطبه همّام، شهرت پیدا کرده است و راه گشای تشنگان طریق حقیقت و سالکان به سوی معبود یگانه می باشد. مطالعه این خطبه بی نظیر از طرفی، شور و شعف وصف ناپذیری در دل های مشتاق ایجاد می کند و از سوی دیگر کوهی از درد و غم بر دل آزاد مردان عالم سرازیر می سازد. درد و غمی که منشأ آن غربت و خانه نشینی مردیست که این خطبه غراء، از دو لب مبارکش جاری گشته، شخصیّتی که به جای آن که عالمی از فیض وجود او سیراب شود و انوار علم و معنویّتش جهان را منور کند، آن قدر در تنهائی و غربت به سر برد و حقّ او در روز روشن به تاراج رفت، تا عاقبت با دلی پر درد و فرقی از شمشیر حسادت و کینه شکافته، در فراق یار معصومه اش زهرای اطهر علیها السّلام، جان

---

^{۳۹} الکافی (ط - الإسلامیة) ج ۲ ص ۱۳۶.

خود را در محراب عبادت و در حال سجود، به معبود خود تسلیم نمود و شربت
شهادت را نوشید.